

TEISINĖS VALSTYBĖS FILOSOFINIAI PAGRINDAI

Algis Mickūnas

Ohajo universiteto
 Filosofijos fakulteto profesorius emeritas
 filosofijos mokslų daktaras
 Atėnai, Ohajas, 45701 JAV
 El. paštas: amuali@gmail.com

Ši publikacija parengta pranešimo, skaityto Lietuvos Aukščiausiajame Teisme 2013 m. spalio 11 d., pagrindu.

Net ir nestropus žvilgsnis į mokslo darbus, susijusius su bendruomenių gyvenimu, atveria visur išplitusią prielaidą, kad bendruomenė remiasi taisyklėmis. Skirtumų kyla dėl jų šaltinio ir įteisinimo. Tai lemia ir skirtingą viešųjų taisyklių sampratą, nes jų pateisinimas priklauso nuo pasirinkto šaltinio. Šiuo metu plėtojama kryptis, kurios gynėjai teigia, kad taisyklės yra arba etinės, arba turi būti įvertinamos pagal etinius principus. Kitaip tariant, viešumos taisyklės turi priimti kritiką, išplaukiančią iš aukštesnio požiūrio. Šis turėtų privilegiją būti pirmuoju ir paskutiniu visų bendruomeninių bei juridinių taisyklių įteisinimo matu. Bet šiandieniam pasaulyje, turinčiame daugybę įvairių etinių krypčių bei visokio plauko moralistų, būtų sunku surasti, kuri ir kurie iš jų galėtų perimti tokią privilegijuotą poziciją. Kas – modernus humanizmas ar biblinės alegorijos – galėtų būti geriausias pagrindas? O gal kapitalizmo ir socializmo pateisintojai turėtų nuspręsti aukščiausius ir pagrindinius principus, pavyzdžiui, rinkos kaip dievybės įstatymus. Jeigu tokie etiniai reikalavimai ir įvairūs moralizavimai būtų pagrindas, dar liktų vienas neišspręstas klausimas: ar tokių pagrindų, nulemtų specifinės bendruomenės istorinio pobūdžio, užtektų sukurti demokratinę bendruomenę? Galima net teigti, kad toks sukūrimas gal net neįmanomas turint bendruomenių taisykles, kurios draustų laisvę, lygybę ir pasirinkimą. Be to, gali būti, kad įvairios bendruomenių taisyklės nėra nei pakankamos, nei tinkamos *politinei* bendruomenei sukurti.

Dauguma bendruomenių taisyklių yra paremtos įvairiais interesais. Esant įvairioms moralizavimo tendencijoms ir specifiniams interesams, viena išeitis – pateisinti bendruomenių taisykles – jėgos vartojimas. Norint to išvengti, taisyklių įteisinimas turi būti atliekamas viešojoje erdvėje, kurioje ne tik moralistai, bet ir interesų gynėjai turėtų pasiekti sąmoningų sutikimų. Bet kaip tik dabartiniuose mokslo darbuose, nagrinėjančiuose demokratines institucijas ir jų kūrimą, viešoji erdvė beveik neminima. Taigi mėginsime panagrinėti šią erdvę ir surasti *etos* arba gyvenimo būdą, sudarantį rėmus politinės bendruomenės veiklai ir ypač juridinei veiklai ir jos pareigoms. Šie rėmai nesiūlo dorovinių taisyklių arba moralinių principų. Tiksliau sakant, tokie rėmai sutampa su pagrindiniu žmogaus gyvenimo būdu, jei toks žmogus gyventų politiškai. Tokio politinio gyvenimo *etos* bus diskutuojamas pagal pagrindines ir antrines politines institucijas. Be to, bus argumentuojama, kad pagrindinė politinės bendruomenės esmė – demokratinė ir kad kitokios bendruomenės gyvenimo formos negali būti laikomos politinėmis. Politinė bendruomenė yra Europos civilizacijos pagrindas, bet šis gali būti suprantamas suradus tos civilizacijos rėmus, kuriuose centrinį vaidmenį turi „teismas“. Tai kas yra tie europietiški rėmai, be kurių negalima kalbėti apie nešališką teismą, veikiantį viešai ir visuotinai?

Žodis „Europa“ pasirodė šaltiniuose prieš 2700 metų kaip nuoroda į centrinę Graikiją ir netrukus apėmė Trakiją ir Makedoniją. Jis nukreipia ne į pažįstamą vietą, ne į valstybę ar gentį, bet į vakarų kryptį. Tas pats žodis „Europa“ buvo perduotas graikams iš finikiečių: *ereb* – *erebos*, graikiškai reiškiantis vakarop, kur leidžiasi saulė. Pirmapradis Europos suvokimas buvo kryptis į vakarinį Egėjo jūros krantą ir beformę vakarinę, saulėlydžio žemę – Okcidentą, *Abendland*, *West*, Vakarus. Europa buvo įvardyta ne pačios savęs, bet kitų. Tas vardas atkeliavo iš Mažosios Azijos ir priklauso pirmam jos žvilgsniui per Egėjo jūrą. Taigi pasivadinusį save kitų nurodytu vardu, Europa pažįsta save reflektiviai, kaip įgavusi savo skirtingą ir miglotą tapatybę iš kitur. Net ir visiems gerai pažįstamas mitas, kad Europa buvo Finikijos karaliaus Agenoro ir jo žmonos Telefasos dukra, gimusi Tyre, uosto mieste ant Viduržemio jūros Azijos kranto, pagrobta Dzeuso ir nugabenta į Kretą, taip pat rodo, kad Europa kaip vardas yra kilęs kitur. Jei Europos vardas ir yra kilęs iš tos Azijos dukters, vardu „Europa“, tai reiškia Europa neįvardijo savęs kaip vietovės, bet tapo įvardyta kitų. Taigi pasirodo judesys, atsiplėšiantis nuo savo pažįstamos vietovės, savo namų, ir kryptantis į bevardę vietą, į saulės vakarus, kurie pasiima saulę ir gal leidžia jai sugrįžti. Vadinasi, Europa patampa judesiu, atsiskiriančiu nuo ir susipriešinančiu su tuo kitu. Tas vardas nėra daikto ar net vietovės įvardijimas, bet atsiskyrimo ir palikimo viso, kas jau yra nustatyta. Tas judesys yra tęsinys dar prieš bet kokį apribojimą; jis veda į pavojų, keistą ir nesuprantamą vietovę, nepažįstamumą, į ką nors, kas dar nenustatyta.

Paskutinis ir lemiamas judesys atsiskirti nuo to kito, nuo persiškos ir imperiškos Azijos, buvo žūtbūtinė kova prieš Persijos imperijos invaziją: graikai nubrėžė ne tik geografinę, bet ir civilizacijos ribą tarp Vakarų ir Azijos. Trys šimtai spartiečių stojo į kovą prieš šimtus tūkstančių – paklusę Spartos įstatymams. Atėniečiai siuntė savo laivyną uždaryti Azijai kelią į Europą – paklusę savo pačių sukurtų įstatymų. Kaip jau išdrįstama teigti, pirmą kartą šioje žemėje pasirodė žmogus kaip žmogus, žmogus savo esme, gyvenantis pagal savo įstatymus ir neklūpantis prieš jokių save pasiskelbusių karalių karalius, dievybių dievus. Tie patys graikai ne tik nubrėžė tą ribą per Viduržemio jūrą, bet ir sukūrė Vakarų kaip filosofiją, kaip visuotinę sąvoką, visuotinumą, kaip mokslo sąlygą, o tai turėjo ir turi būti įgyvendinta per visuotinį išsilavinimą – *paidea*. Bet juk graikai taip pat turėjo dievų ir deivių, tai kodėl jie atsiskyrė Persijos autokratiško viešpatys, dievų dievo – iš kurio tradicijos kilo visos kitos autokratiškos monistinės prielaidos? Ir čia pasirodo tas Europos-Vakarų keistumas, labai sunkiai kitiems suprantamas gyvenimo būdas – filosofinis būdas.

Šis būdas gimė, kai graikai nusprendė, kad visokios genčių kovos, šeimų kivirčiai, paremti keršto reikalavimais, sudarančiais tragedijų pagrindus, nėra išsprendžiami remiantis dievų ir deivių reikalavimais, nes esant tokiems žmogus tampa visa žinančių ir visagalių dievybių žaislu. Pirmą kartą žmonių istorijoje Achilas aprašo pasirodymą žmogaus, kaip žmogaus, o šis pasirodymas buvo pasiūlytas išmintingiausios žmonijos istorijoje moters – Atėnės. Anot jos, žmogaus tragedijos trunka tol, kol žmonės yra įtampoje tarp priešingų dievybių reikalavimų arba priešingų valdovų norų, kurių žmonės negali atsakyti, nes dievybės yra visagalės ir visa žinančios, o valdovai savo rankose turi visas jėgas. Taigi dievybės ne tik negali išspręsti žmonių tragiškų susidūrimų, bet jos tuos susidūrimus skatina ir tai daro per priešingus teismus: vienoje pusėje sėdi Apolonas ir reikalauja, kad jo sprendimas būtų įvykdytas, kitoje šūkauja furijos. Kokia išeitis? Atėnė pareiškia, kad žmogus savo esme yra labai ribota, pilna silpnųjų ir klystanti būtybė. Nepaisant tokios žmogaus būklės, Atėnė pasiūlo išeitį: žmonės patys turės nutarti, kaip jie turėtų gyventi tarp savęs, išspręsti kartu visus viešus klausimus. Esant kieno nors kaltės klausimui, konkrečiu atveju – Oresto, Atėnė pasiūlo tokią labai pavojingą ir rizikingą išeitį: bendruomenės nariai turi išsirinkti garbingus ir kilnius žmones, kurie sudarytų teismą ir nuspręstų, kas yra kaltas, o kas – ne. Siūlydama teismą, Atėnė pašalina suinteresuotą asmenų aistras, nes nešališkam teismui nereikia svarstyti asmeninės neapykantos, meilės, giminystės įsipareigojimo ir genties lojalumo. Taip mėginama panaikinti keršto klausimą. Iš principo yra pašalinamos visos jėgos – dieviškos, autokratiškos, plutokratiškos, net dieviškos karalių teisės ar pati lemtis. Be to, sprendžia ne vienas

asmuo, kurio pažiūros galėtų būti siauros, o visų parinkti garbingi žmonės. Priimdamas sprendimus, teismas yra įpareigotas atsižvelgti ne tik į atskiro žmogaus, bet ir į visuomenės gerovę. Sprendimą turėtų lemti daugumos balsavimas, prieš tai apsvarstant motyvus, liudijimus ir argumentų pagrįstumą. Bet, suprasdama šį pavojingą, neregėtą pirmą pradžią ir esminį žmonijos savarankišką žingsnį, Atėnė nustato dar vieną sąlygą: reikia išvengti teisėjų sąmokslų bylų sprendžiamu būdu. Nors teismo eiga yra bendra, kiekvienas teisėjas turi sprendžiamas nepasitaręs su kitais – negalima sudaryti partijos.

Staiga sukuriama bendruomenė, kurioje visi vieši reikalai paliekami sprendžiamai bendruomenei, susidedančiai iš klystančių būtybių, bet taip pat tampančių atsakingomis už savo sprendimus; ši bendruomenė tampa Atėnės apšvietos miestu – poliū, kuriame pati Atėnė pasiūlė demonstruoti įvairių dievybių įvaizdžius ne dėl to, kad prieš juos reikėtų klūpėti ar jais tikėti, bet iš esmės dėl to, kad klaidingi žmonės suprastų, jei jie negyvens pagal savo sukurtas taisykles ir pasikvies visagalius dievus ir deives, autokratus, generolus ir panašiai, žmonija vėl įpuls į tragediją. Vadinasi, apšvietos polis kaip demokratija turi būti iš principo pasaulietinis. Bet koks mėginimas įvelti persiškus, Artimųjų Rytų absoliučius asmenybių kultus, karalių karalius, kitaip tariant, bizantiškumą ir iš jo kylančius pasaulio išgelbėtojų variantus, tokius kaip antai fašizmai, komunizmai, monarchizmai, plutokratizmai, yra nepriimtinas. Klaidingas žmogus yra savarankiškas ir atsakingas už savo nutarimus ir veiksmus, o absoliutizmuose, monistinių sistemų skraistėse žmogus turi gyventi ant kelių ir nulemtas dievybių, dialektiškų dogmų ir neginčijamų tekstų.

Tai, ką graikai sukūrė kaip Vakarų filosofinę civilizaciją, yra nuostabus prisipažinimas, kad kiekviena tezė, kiekviena dogma, kiekvienas teiginys yra atviras klaidingumui ir turi būti viešai išgvildentas, viešai ginčijamas ir galimas pakeisti. Čia ir yra filosofijos esmė, leidusi graikams iš principo sukurti viešą demokratinę erdvę, kurioje visi piliečiai turi pareigą dalyvauti ir bendrai ieškoti tiesos – aišku, laikinos ir gal niekada ne absoliučios. Reikia gerai prisiminti ir Prometėjaus įvaizdį. Jis padėjo Dzeusui laimėti karą prieš titanus, bet po pergalės šis išleido įstatymą, uždraudžiantį žmonėms turėti ugnį. Prometėjas nutarė, kad toks įstatymas yra neracionalus, neteisingas, pats pavogė ugnį iš dievų ir atidavė ją žmonėms – ne dėl to, kad jis norėjo tapti vadu, paliepti visiems suklupti prieš jį, bet dėl to, kad jis pamatė savo klaidą Dzeuso tarnystėje ir ne tik prisiėmė atsakomybę, bet ir pats ištaisė savo klaidą. Per filosofiją gimsta žmogus, kuris iš esmės yra laisvas apsisprendžiamas ir kartu būti atsakingas už savo apsisprendimus. Ir čia randasi Vakarų civilizacijos rėmai, sutampantys su filosofija. Be jos net mokslai nebūtų įmanomi, nes filosofinis mokslų pobūdis taip pat yra pasiūlytų hipotezių patvirtinimas, ginčijimas, pakeitimas be baimės, kad kas nors privers laikytis tik vienos, iš anksto nustatytos neapklausiamo autoriteto tiesos.

Periklis savo kalbose nurodo, kad laisvas gyvenimas priklauso nuo bendrai priimtų įstatymų laikymosi, pagarbos kitiems, nepaisant luomo, ir tiems, kuriuos visuomenė paskiria tvarkyti viešus reikalus. Visų lygi laisvė gali būti tik teisinė laisvė. Ji gali būti garantuota įstatymų, jų, nors yra laisvai sukurtų, turi būti griežtai laikomasi. Laisvas gyvenimo būdas ir griežtas laisvai priimtų įstatymų laikymasis yra tas pats. Įstatymai užtikrina laisvę, o ši – teisę nustatyti ribas. Šiame straipsnyje žodis „polis“ bus vartojamas išreikšti ne bendruomenę, bet *politinę bendruomenę*, turinčią viešąją erdvę, kurioje kiekvienas pilietis yra lygus siūlyti ir ginčyti įstatymus. Atėniečiams laisvė – atvirumas pasauliui. Tai ne tik laisva prekyba, bet ir Atėnų atvirumas visatai. Nėra reikalaujama dokumentų, įrodančių žmogaus kilmę ar jo egzistenciją, nėra slapčių susirinkimų, ratelių ar tarnybų, prižiūrinčių piliečių elgesį. Polis visiškai atviras. Periklis pareiškia, kad polis pastatytas ne ant ginklų, nepasitikėjimo ar paslapčių, bet ant kiekvieno piliečio drąsos ir pasiryžimo veikti prirėmus. Šis piliečių ryžtas, labai keistas ir įkyrus kitoms valstybėms, kartais net bauginamas ir neapkenčiamas, turi savo šaltinį – jokios baimės dėl savo ateities ir jos pavojų neturėjimas. Bet kiti taip pat nujautė, kad prirėmus šis lyg ir nerūpestingumas paverčia savo gyvybiškumą į veiksmą. Išplaukiantis iš laisvės, toks veiksmas turi ne tik paslėptą ryžtingumą, bet nėra permatomas ar matuojamas. Tokia drąsa ir nerūpestingumas leidžia kiekvienam

piliečiui užsiimti dabarties veiksmais ir gyventi netidėliojant dabarties. Neužslopinta dabarties veikla atveria žmogaus meilę pasauliui ir smalsumui. Kaip Periklis galėtų teigti: mes mylime grožį ir pasiliegame paprasti; mes mylime išmintį ir pasiliegame apdairūs. Čia randasi Atėnų klasicizmas. Dar svarbiau, dalyvavimas visuose viešumos reikaluose, dalyvavimas „politikoje“ reiškė žmogaus esmės išlaikymą. Žmogus, kuris nenorėjo būti politikos erdvės dalyvis, nebuvo laikomas „ne politišku“, bet laikytas apskritai „neįgalinčiu būti žmogumi“.

Bet kuo čia dėta filosofija ir koks jos ir teismo santykis? Jau Atėnės sukurtas teismas turėjo būti viešas, prieinamas visiems piliečiams. Šiuo atveju viešojoje erdvėje kiekvienas teiginys arba tezė, pasiūlymas keisti įstatymus yra „teisiamas“, t. y. ginčijamas viešai, reikalauja racionalių argumentų paremti pasiūlymą arba priimti argumentus, parodančius pasiūlymo trūkumus arba net neracionalumą. Kiekvienas teigėjas turi teisę pareikšti savo tezė, bet taip pat yra atsakingas už jos pagrįstumą. Viešoji erdvė yra pirma politinės bendruomenės, arba *polis*, institucija, kurioje pilietis turi ne tik teises, bet ir pareigas dalyvauti ir spręsti visus viešus reikalus. Filosofijai reikia viešo ir atviro dialogo visais klausimais, reikia, kad kiekviena pasiūlyta hipotezė būtų įvertinta ir racionaliai ginčijama, o filosofija neturi išėities: jos erdvė yra politinė laisvė ir teisė bei pareiga išlaikyti tokią politinę erdvę – reiškia, kad iš principo filosofija yra politinė filosofija, atvira viešumos „teismui“. Jau nuo pirmapradžio sukūrimo Vakarų pasaulis turi būti suprantamas racionaliai, net moksliskai, ir todėl racionalumas yra žmogaus kultūrinio ir istorinio gyvenimo pagrindas. Toks supratimas nėra apribotas Europos geografijos ar Europos ekonominio ir kultūrinio gyvenimo. Europa yra lopšys ir tęsinys visuotinio, racionalaus mokslo – filosofijos – neatskiriamos nuo europietiško gyvenimo projekto. Kitaip tariant, *Europa* yra vieta, kurioje pasirodo žmonijos visuotiniai reikalavimai. Vadinasi, toks visuotinumas, sutampantis su filosofija, yra Europa. Europos samprata šiuo atveju yra lygi filosofijos sampratai su visomis filosofijos centrinėmis sąvokomis: visuotinumu, racionalumu, tiesiogine ir užtikrinta patirtimi, atsakomybe ir pasauliu. Aišku, šios sąvokos tapo pasaulinėmis, buvo iššūkis kitoms civilizacijoms, kurių nariai taip pat norėtų būti „europiečiai“. Vadinasi, Europa nebėra geografinė vieta, bet visuotinė filosofinė *idėja*. Bet gal Europa yra daugiau ir visai kas kita, kas netelpa į paprastų sąvokų ar idėjų rėmus – nors tokie žodžiai kaip „sąvoka“ ir „idėja“ yra europietiški. Šiuo atveju Europos neįmanoma suprastinti į lengvai surastas kategorijas ir ribas. Gal net priešingai, Europa yra itin keista, nepažįstama, ir toks vardas skiriasi nuo vardų, galinčių apriboti savo objektą. Yra sakoma, kad Europa turi savo istoriją, bet kartu ta istorija yra užmojai sukurti Europos sąvoką ir nesant aiškių matų, tokie visi užmojai sudaro mėginimus pripildyti koku nors turiniu tą „tuščią nuorodą – Europa“. Galima paprieštarauti: atrodo, kad tokie užmojai tampa beprasmiški ir nieko nepasiekiantys. Bet atsakymas galėtų būti toks: Europos savitumas yra tokia tapatybės forma, kuri reikalauja kritiškai permąstyti, perkurti, perdirbti, vis iš naujo, kiekvienais metais, kiekvieną dieną.

Nėra abejonių, kad daug kitų civilizacijų mąstytojų, žynių ir šventikų – be abejo, teisėtai – apkaltino Europą už žiaurų imperializmą, kolonializmą, išnaudojimą, aroganciją, vergiją ir įvairias kitas kaltes; bet tuojau reikia prisiminti, kad tik Europoje tokie netikė veiksmi buvo kritiškai įvertinti ir visuotinai nuteisti bei pasmerkti – ir taip pat tik Europa reikalauja tokios gilios refleksijos. Taip, europiečiai prekiaavo žmonėmis, pirko afrikiečius, bet tie patys europiečiai visuotinai pasmerkė vergiją; niekas nekalba apie afrikiečius ir arabus, kurie gaudė tuos afrikiečius ir juos pardavinėjo. Net kartais darosi nejauku, kiek Europa (įskaitant ir Ameriką) plečia tokią savikritiką – iki perdėjimo. Ir taip pat, keliaujant po įvairias šalis ir žemynus, kur tik esama kokios nors skriaudos – nuo vietinės valdžios ar kilusios iš tarpgentinių nesantaikų, visur pasigirsta bendro pobūdžio klausimas: „O kodėl apie mus niekas nežino ir į mūsų situaciją nekreipia dėmesio?“ Ir niekas nereikalauja, kad Kinija, Indija, Japonija ar net Rusija atkreiptų dėmesį – tik Europa ir Amerika, ir į niekur kitur tie nuskriaustieji taip nesiskverbia kaip į tas europietiškas vietas. Nepaisant kaltinimų, tie patys kaltintojai reikalauja europiečių pripažinimo ir net teisės gyventi europietiškoje šalyse, ir svarbiausia, jie pasikliauna vakarietišku teismu

apsauga tų legalių ar nelegalių emigrantų visuotinėmis, visos žmonijos teisėmis, taip pat kilusiomis iš Vakarų. Viena vertus, Europa yra pasmerkta ir apkaltinta, ir net jos pareikalauta, kad pripažintų ir pripažintų visas savo kaltes „visos“ Europos vardu, kita vertus, vien iš Europos reikalaujama pripažinti kitų teises, apginti kitų gyvybę, interesus, kultūras, kultus ir mažumas. Taigi Europa, nors, atrodo, lyg turėtų tapatybę, vis pasirodo daugiau, negu ji pati ir kiti joje randa. Net ir paieškos tos pačios tapatybės yra europietiškos.

Racionalumas, visuotinumas, atsakomybė, savikritika kaip europietiškos savybės yra dažnai laikomos priklausančiomis vienai civilizacijai – net ir vienai „kalbų“ genčiai, todėl negalima teigti, kad turėtų būti pripažintos kitų civilizacijų. Šiuo metu po postmodernizmo įtaka – taip pat europietiška – daug šūkaujama, kad visi teiginiai galioja tik specifinėse kultūrose ir nė viena jų negali būti pranašesnė už kitas; visos yra lygios. Kiekviena turi savo vertybes, pagal kurias gyvena jų žmonės. Visa yra skirtinga ir skirtumai turi būti toleruojami. Juk kultūra nėra empirinė duotis – ji yra simbolinis kūrinys, neturintis jokių nuorodų į tikrovę, nes ir „tikrovė“ yra tik viena specifinės kultūros vertė. Islame Alachas yra tikresnė tikrovė už visas kitas tikroves, krikščionims rabinas Jėzusis yra tikresnis už visą kosmosą, o pasišventusiems kapitalistams ir jų draugams komunistams ekonomika ir rinka yra visą nulemianti dievybė. Išvada yra neišvengiama: Europos savybės yra etnocentriškos ir neturi jokie būtinumo tapti visuotinėmis. Tiek iš kitų kultūrų kilę kritikai, tiek europietiškos feministės teigia, mums nėra jokio reikalo paklusti mirusių baltų vyrų prietarams. Mes galime tuos prietarus atmesti ir sukurti mums patinkamus savo prietarus arba perimti mūsų norimus prietarus iš kitų šalių bei laikų. Viskas atrodytų savo vietoje ir Europa galėtų gyventi ramiai pagal savo vertybes, mėginti sukurti Sąjungą su atviromis sienomis ir ypač atvira prekyba. Bet šitos savybės nėra reikalingos tik Europai – visi nori atviros prekybos ir atvirų sienų, atvirų į Europos šalis. Kitos šalys nėra kaltinamos uždaramu, nes jos turi teisę išlaikyti savo tapatybę ir apsiginti nuo europietiškos invazijos. Bet jų apsigynimas remiasi visuotinėmis, Vakarų sukurtomis teisėmis ir tarptautiniais Vakarų teismais.

Su visuotinumu tiesiogiai susijęs atsakomybės klausimas, kaip vienas iš principinių filosofijos uždavinių, kuriame kryžiuojasi visos ontologijos, metafizikos, epistemologijos ir etikos. Atsakymas į šį klausimą pagimdė filosofiją ir atvėrė žmogaus esmę. Neįmanoma filosofuoti, neįmanoma turėti politinės bendruomenės, pagrindinės pedagogikos, neatkreipiant dėmesio į atsakomybės klausimą. Ne paslaptis, kad Sokratas sprendė šį klausimą ir, ieškodamas tiesos, išreiškė savo atsakomybę visų atėniečių akivaizdoje ir už tą atsakomybę jis prisiėmė mirties bausmę: geriau mirsiu, nei atsisakysiu atsakomybės ieškoti ir siekti tiesos ir teisybės. Sokratas atvėrė žmogaus esmę: žmogus yra klaidingas, laikinas ir vis dėlto negali pasikliauti kitų, net ir dievybių, nuorodomis ar teiginiais ir jais sekti, nes tokiu atveju praras atsakomybę už savo sprendimus ir klaidas. Mat, įgyvendindamas savo atsakomybę, jis reikalavo atsakomybės iš kitų pateisinti jų veiksmus ir teiginius ir esant klaidingų pripažinti klaidas. Koks siaubingas reikalavimas – o atėniečiai nutarė, kad, norint išvengti tokio siaubo, reikia pasmerkti žmogų, drįstantį visus patikrinti klausinėdamas, mėgstantį pajuokauti iš viską žinančių išminčių ir savo intelektualumu įsiutinti publiką. Sokrato gyvenimas ir mirtis pagal žmogaus esmę turėjo būti iš principo filosofiški. Einant per savo ir kitų klaidas, nepakankamai pagrįstus teiginius, jis siekė visuotinumą – kaip siekio, kuris pasidarė mokslinė Vakarų lemtimi. Reikėjo išsivaduoti iš visų prietarų, ideologijų, nepagrįstų teiginių, aiškiaregių ir pranašų. Sokratas vaikščiojo basas, neturėjo specialybės ir didelio uždarbio – bet tvirtai stovėjo žmogaus esmės rėmuose, jos ribose. Siaubingas gyvenimas – neturint jokių ramsčių, būnant atviram kiekvienam požiūriui, bet ir aštriai kritiškam kiekvieno ir net savo požiūrio pagrįstumui, visuotinumui stokai – drąsiai gyventi be Majos skraisčių, be antklodžių.

Taip ir Lietuvoje: išsivadavimo staigmena, netikėtumas – mes laisvi ir visa mūsų dabartis ir ateitis yra mūsų rankose; mes esame absoliučiai atsakingi už savo lemtį, laimes ir nelaimes, ir be jokių atsiprašinėjimų, ir be pasiteisinimų kuriame savo teises ir prisiimame visą atsakomybę už jų laikymąsi. Mes dėl to esame pasirengę paaukoti savo turtą ir net gyvybę: geriau mirsime stovėdami ant kojų, bet

nebegyvensime klūpėdami ant kelių. Tai Sąjūdžio dalyvių nuostata – neieškoti naujų pelningų postų, stumdytis tarp savęs dėl „aukštesnių“ valdžios pozicijų ar įsigyti kitų pamaldžią pagarbą – nors visa tai buvo daroma ne dėl savęs, bet dėl visų. Ką tokie filosofai sukūrė – ar tai antikos Atėnuose, ar Filadelfijoje, ar Vilniuje – tai buvo filosofinė nuostaba ne jusliškų daiktų pasaulio akivaizdoje, bet staiga pasirodžiusių fenomenų, keliančių filosofinį siaubą: štai tu, štai aš, jis ir ji, esame atsakingi už savo veiksmus, kaip pirmapradžius ir besąlyginius, kaip neturinčius priešasčių, kaip *sui generis*, kaip absoliučiai mano, tavo, jos ir jo. Lyg ką tik gimę, nuogi, be jokių bendruomenės drabužių, jokios valdžios paramos ar garantuoto pragyvenimo, jokios dievybių pagalbos, aiškiaregių nuorodų į ateities ženklus, net be aiškios ateities, bet vis dėlto pasitikėję savo žmogišku vertingumu ir net suvokę žmogišką klaidingumą, kuriame neregėtus ir siaubingus fenomenus: visų autonomiją, teises ir ypač atsakomybę. Visos buvusios tiesos, dievybių nuostatai, neklaidingos „moksliškos ideologijos“ patampa paženklinėti klausukai. Mes turime surasti tiesas ir teisingumą ir drįsti visa, ką suradome, pakeisti. Juk tik savarankiškas žmogus gali būti atsakingas iki tokios ribos, kad pats laisvai pripažįsta savo klaidas ir stengiasi jas pataisyti. Nepriklausomos Lietuvos kūrėjai, kaip ir kiti autonomijos ir atsakomybės fenomenų kūrėjai, turėjo išgyventi tą siaubingą staigmeną: štai čia stoviu ir kitaip nebegaliu. Tą akimirką nukrenta visi pančiai, grandinės ir žmogus tampa tuo, kas jis yra iš esmės: savarankiškas, subrendęs ir atsakingas, nebegalintis teigti, kad kiti yra kalti, atsakingi už jo gyvenimą ir klaidas. Toks žmogus tampa europiečiu. Kai kurios dabartinės valstybės, vadinamos „trečiojo pasaulio“, po daugybės metų vis dar teigia, kad jų visos blogybės yra pagrįstos buvusio kolonializmo – kaip kartais pasigirsta ir Lietuvoje. Subrendęs žmogus tokią akimirką patiria krizę, kelių išsiskyrimą, nes visa, kas galiojo, visas gyventas pasaulis, kuris žmogų globojo, valdė, davė prasmę, tikslus ir tapatybę, visą juslišką patvirtinimą, tampa paženklintas klausukai. Su Sąjūdžiu Lietuva išsivaduoja iš „Bizantijos“, iš visa žinančių valdovų, mokslinių šamanų, turinčių amžiną ir nekintamą tiesą ir teisingumą, ir vėl tampa europietiška. Žmogus vėl tampa žmogumi: klystančiu, bet atviru kitiems ir savo paties kritikai – drįstančiu keistis ir reikalaujančiu, kad bet kokių „išminčių“ teiginiai būtų pateisinami.

Politiniai principai, kuriais remiasi politinė bendruomenė, reiškia, kad laisvi ir lygūs žmonės patys nustato visus ryšius ir kuria įstatymus, o teismas sudaro sąlygas visuomenei garantuoti atvirą ir tiesioginį teisingumą. Šiuo atveju kyla klausimas, kuo ryšiai, sudarantys politinę bendruomenę, skiriasi nuo kitokio pobūdžio ryšių. Atsakyti į šį klausimą nėra lengva, nes atsakymas reikalauja stropios apžvalgos, kuo *grindžiama politinė bendruomenė*. Reikia pabrėžti, kad jos *pagrindas* nebūtinai susijęs su kokiomis nors istorinėmis aplinkybėmis arba specifiniais interesais. Aplinkybių ir interesų gali būti įvairių, bet *pagrindas* reiškia pirminę instituciją, kuria remiasi visos antrinės politinės institucijos. Pirminė „politinė“ institucija yra viešoji erdvė, kurioje kiekvienas bendruomenės narys turi teisę, pareigą ir atsakomybę dalyvauti, kai priimami nutarimai, diskutuoti apie viešuosius reikalus ir sąžiningai laikytis susitarimų kaip bendrųjų taisyklių. Taip pat svarbu pabrėžti, kad joks susitarimas nėra ir negali būti absoliutus, nes žmonės yra klystantys, todėl atsakingi už tai, kad jų ir net kitų klaidos būtų pataisytos. Viešoji erdvė nėra tik kokia nors „susirinkimų salė“ – tai fenomenas, kuris užtikrina, kad kiekvienas galės pareikšti savo nuomonę, labai gerai suprasdamas, kad kiti gali tai nuomonei nepriartinti, radę daug išdėstyto požiūrio trūkumų. Savo ruožtu kiekvienas gali sukritikuoti kitų teiginius, kol pavyks rasti bendrą sutarimą ir suderinti skirtumus.

Politinėje bendruomenėje „valdžia“ sutampa su laisvų ir lygių asmenų sutarimu, kokie turėtų būti įstatymai ir žmonių tarpusavio elgesys. Reikia pažymėti, kad tie įstatymai nesiremia kokia nors išsvajota „teisinga“ žmogaus prigimtimi, nes „iš prigimties“ žmonės nėra nei laisvi, nei lygūs, skiriasi tiek jų galia, tiek norai ir siekiai, todėl prigimtis negali diktuoti visiems priimtinių įstatymų. Vadinasi, kaip ir viešoji erdvė, laisvė ir lygybė nėra duotos kaip įgimtos ypatybės, jos yra sukuriami fenomenai, kuriuos reikia nuolat tvirtinti. Kai nustojama laisvai, racionaliai veikti viešojoje erdvėje, dingsta ir viešoji erdvė, ir lygybė, ir laisvė. Net ta bendruomenė, kuri turi tvirtus ir senus demokratijos pagrindus, liausis

funkcionavusi, jeigu nebus be perstojo puoselėjama savo piliečių. Neįmanoma kalbėti apie demokrati- ją kaip sistemą, kuri veikia savaime be piliečių dalyvavimo, arba jei tas dalyvavimas suprantamas tik kaip privilegija ar pareiga balsuoti per rinkimus.

Demokratinė sistema yra pati save pagrindžianti, o ne iš šalies primesta bendruomenei ar iš kokių nors interesų kieno nors išvesta struktūra. Demokratinė bendruomenė kiekvieno žmogaus laisvę ir ly- gybę užtikrina ne tik jų, bet ir savo pačios labui. Vadinasi, žmonių laisvės ir lygybės šaltinis yra tas pats ir jį gali užtikrinti vien politinė bendruomenė. Iš principo bet kokia *kitokio* pobūdžio bendruomenė, kad ir kokie nesavanaudiški būtų jos interesai, kad ir kokių kilnių tikslų ji siektų, galiausiai susidurs su tuo, kad viena grupė pradės valdyti visas kitas. Tokiomis aplinkybėmis nei laisvė, nei lygybė nėra lai- komos vertybėmis. Jei žmonės veikia bendruomenėje, paisydami tik savo interesų ir tikslų, anksčiau ar vėliau tiek pavieniai asmenys, tiek jų grupės susipriešina. Išsklaidyti to susipriešinimo keliamą įtampą galima tik jėga, o jai įsikišus kalbėti apie laisvę ir lygybę apskritai nėra prasmės.

Bet ką reiškia kalbėti apie laisvę ir lygybę? Jeigu žmonės nėra laisvi ir lygūs iš prigimties, vadina- si, nėra specifinės žmogaus esmės, kuri galėtų būti lygybės ir laisvės šaltinis ir pateisinimas. Lygybė išplaukia iš specifinės sąvokos *savarankiška laisvė*. Tokia laisvė yra analogiška formaliai galvosena. Formalios struktūros nėra susijusios su jokiais priežastimis – nei medžiaginėmis, nei psicholinėmis. Jos išplaukia iš laisvai postuluojamų principų. Jei principai, taisyklės nėra kildinami iš priežasčių, tada kiekvienas žmogus, kaip besąlygiškas taisyklių šaltinis, yra lygus kitiems. Kitaip tariant, nesant esminių prielaidų, kurios sudarytų ontologinius pagrindus žmogaus sprendimui apie save ir kitus, visi sprendimai turi būti grindžiami individų autonomiškai nustatytais taisyklėmis. Tokie nepriklausomi individai yra lygūs. Kiekvienas yra lygiateisis taisyklių kūrėjas. Norint turėti bendrąsias taisykles, jas reikia sukurti ir aptarti viešojoje politinėje erdvėje. Kiekvienas asmuo, norintis išlaikyti savo autonomiją ir lygybę, turi siūlyti tokias taisykles ir jas aptarti. Demokratinė bendruomenė vadovaujasi principu, kad vienintelis taisyklių šaltinis – viešai aptarti ir priimti įstatymai.

Ontologiniu ir metafiziniu atžvilgiu, neįmanoma įvertinti, ar žmogus tikrai yra laisvas, ar toks nėra. Šį klausimą reikėtų perkelti į kitą plotmę. *Politinės erdvės užtikrinimas yra tas pats kaip žmogaus au- tonominės laisvės ir iš jos išplaukiančios lygybės kūrimas. Neužtikrinus šitos erdvės, nėra jokių gali- mybių kurti autonomiją ir lygybę. O šios erdvės puoselėjimas prilygsta individo autonomijos ir lygybės puoselėjimui.* Individo atsisakymas dalyvauti politinėje erdvėje reiškia, kad jis praranda autonominę laisvę ir lygybę, sugrįžta prie grupinių ir individualių interesų, kuriuos apginti galima tik jėga. Kad išvengtume nesusipratimų, būtina iš karto pabrėžti: kiekvieno individo autonomija kaip besąlygiškas politinės erdvės taisyklių šaltinis neleidžia jokios savivalės. Laisvai sukurtos taisyklės nėra priežastys, verčiančios apibrėžti veiklos ribas, bet leidžia protingai pasirinkti veiklos formas, už kurias visi yra atsakingi, ir tik jos visiems užtikrina lygias teises. Autonominė laisvė reiškia, kad veikla, paisanti laisvai aptartų ir bendrai priimtų taisyklių, yra laisva veikla.

Be abejo, galima teigti, kad, gyvendamas su kitais, nepriklausomas individas turi būti apribotas, ypač kai vieno asmens ar vienos grupės interesai įgauna persvarą prieš kitus. Šią tezę sutartinai kartoja ir kapitalistai, ir komunistai. Tačiau tokia tezė ne tik padalija bendruomenę į priešingas stovyklas, viešas diskusijas paversdama kovos lauku, bet ir sukuria erdvę, pritivinkusią neracionalių motyvų ir interesų, kur bendruomenės išrinktai valdžiai atišamos rankos tenkinti savo interesus ir rūpintis inte- resais tų, kurie ją dosniau patepa. Politinė bendruomenė tada žlunga, nes žmogus pasineria į kurmio gyvenimą: visi veiksmai yra nulemti kokių nors priežasčių, todėl kalbėti apie autonomiją ir lygybę, teises ir atsakomybę – tuščia retorika. Griežtai kalbant, net toji mistinė „rinka“ nėra privati nuosavybė, nes būtent politinė bendruomenė viešojoje erdvėje nustatė, kas bus privatu, o kas vieša, todėl yra ne tik ekonomika, bet ir *politinė* ekonomika, kurioje riba tarp viešumo ir privatumo nėra absoliuti – ją galima pakeisti bendru nutarimu. Kaip minėta, nutarimai yra lygūs įstatymams, bet su viena išimtimi – viešas nutarimas uždrausti kitiems dalyvauti viešumoje būtų kontradikcija, todėl toks nutarimas negalioja. Sokratas sutiko verčiau mirti, kad tik išvengtų šios kontradikcijos.

Viena iš svarbiausių sąlygų yra įstatymų visuotinumumas, garantuojantis racionalumą ir lygybę. Kitaip tariant, kiekvienas pasiūlytas ir viešai priimtas įstatymas galioja visiems, taip pat ir tam, kuris jį pasiūlė. Kiekviena išimtis reiškia, kad toks įstatymas nėra visuotinis, arba reikia, kad specifinė išimtis būtų įtraukta į įstatymą. Iš įstatymų visuotinumą išplaukia kitas pagrindinis principas – kiekvienas yra lygus kaip nepriklausomas įstatymų šaltinis. Be tokio visuotinumą politinė erdvė taptų savo pačios priešingybe, nes viešai nustatyti įstatymai vieniems galiojotų, o kitiems – ne. Laikydami šių principų, politinės bendruomenės nariai gyvena pagal laisvai priimtus įstatymus ir privalo jų laikytis. Vadinasi, bet koks nuokrypis nuo įstatymų laikytinas ne tiesiog amoraliu, nesąžiningu, nesveiku poelgiu, bet *kriminaliniu* nusikaltimu. Jei kam nors įstatymas yra nepriimtinas, jis turi teisę viešai reikalauti, kad įstatymas būtų pakeistas, suprantama, to reikalaujančiųjų pilietinė pareiga yra įtikinti bendruomenę, kad galiojantis įstatymas yra netinkamas, gal net neracionalus ir jį būtina pataisyti. Bet nesilaikyti *galiojančių įstatymų*, juos laužyti yra kriminalinė veika.

Ką tai reiškia visiems be išimties politinės bendruomenės nariams? Pradėkime nuo asmenų, norinčių tarnauti politinei bendruomenei, ir tos bendruomenės narių, kurie yra įpareigoti samdyti tarnautojus, viešų susitarimų. Norintieji tarnauti viešai parodo, kokius talentus jie turi ir ką galėtų nuveikti bendram labui. Jeigu jie yra pasamdomi per rinkimus, vadinasi, rinkėjai sutinka su jų pasiūlymais ir sudaroma tarpusavio sutartis: išrinktieji yra atsakingi už savo pažadus, o rinkėjai – kad prižiūrės, kaip tie pažadai vykdomi. Jei samdiny pasielgia neatsakingai, sulaužo sutartį, samdytojų, kurie yra atsakingi, kad pasamdė tokius tarnautojus, pareiga tokius sutarties laužytojus tuojau pat atstatyti, nes jie ėmė tarnauti savo pačių interesams, nesvarbu, ar siekdami patys pralobti, ar bandydami sudaryti išskirtines sąlygas, naudingas asmenims, kurių kišenėje jie sėdi... Vadinasi, tokie išrinktieji atsisako būti savarankiški, atsakingi, gyventi pagal visuotines taisykles, kitaip tariant, tampa kurmiai, besidairančiais, kur ką slapčia nugriebti, kad galėtų nutempti į savo urvą. Jie atsisako teisių, nes atsisakė atsakomybės, – vadinasi, politinei bendruomenei jie nebeprisako. Aišku, jie gali šūkauti, kad taip pat turi „žmogaus teises“, toks šūkavimas yra tik kurmio, bandančio apginti „teisę“ gyventi urvinį gyvenimą, urzgimas.

Kita šio skatiko pusė yra „samdytojų“ atsakomybė ir pareigos. Jei piliečiai atsisako kištis į „politinius“ reikalus, nesistengia tuojau pat atstatyti susitepusių savo „samdinių“, vadinasi, jie patys toleruoja kriminalinę elgseną. Lietuvoje nuolat pasigirsta šnekos: „O kas yra be dėmės?“ Ką toks pasakymas reiškia iš principo? Apgailėstą, kad visi sėdintys valdžioje *neišvengiamai* yra susitepę? Tačiau kada jie susitepė? Tokia dėmė kaip įstatymų laužymas bet kuriuo atveju yra kriminalas. O jeigu tokiems dėmėtiems politikams vėl patikima valdyti valstybę, tai reiškia, kad jų rinkėjai yra atsakingi ir už šalies valdžios kriminalizavimą. Trumpai tariant, tokie rinkėjai atsisako būti atsakingi už šalies ateitį ir tampa kurmių filosofijos rėmėjais, urvinio gyvenimo dalyviais.

Politinė bendruomenė egzistuoja tol, kol ją kuria nepriklausomi ir lygūs piliečiai, turintys ne tik teisę per rinkimus išrinkti valstybės tarnautojus, bet ir pareigą prižiūrėti, kad jie laikytųsi jiems patikėtos veiklos reikalavimų. Juk rinkėjai yra atsakingi už tuos asmenis, kuriuos „pasamdo“, ir jei išrinktieji pažeidžia nustatytas bendrąsias taisykles, rinkėjų pareiga tokius prasižengėlius nubausti. Tokio įpareigojimo priežiūra priklauso teisėjams, nes jie, kaip Atėnė nustatė, yra patikimiausi ir garbingiausi viešumos piliečiai. Ką tai reiškia? Lietuvoje girdėti įvairiausių priekaištų, kad „valdžia“ nesąžininga, amorali, stokojanti gėdos, todėl siūloma ją pakeisti. Nors tokie pasiūlymai yra įdomūs, jie nėra esminiai viešojoje politinės bendruomenės erdvėje. Jei norime griežtai apibrėžti tokį esmiškumą, reikia išsiaiškinti, kokia yra politinės bendruomenės sandara (o gal ir sandora, nes susipriešinusi, sandoros jausmą praradusi bendruomenė neįstengia susitarti esminiais klausimais).

Buvo ir yra daug rašoma, kalbama apie Sovietų sąjungos politiką, apgailėstaujama, kad Lietuvoje vis dar gajūs tokios politikos likučiai. Iš esmės tokie pasisakymai yra klaidinantys, nes Sovietų sąjungoje nebuvo politinės bendruomenės, o tik tokia bendruomenė, kur viena grupė valdė visas kitas.

Valdiniai, nors sudarė daugumą, negalėjo dalyvauti valdžiai priimant nutarimus, nes tokia teisė priklausė išimtinai komunistų partijai, kurios tikslas buvo išsilaikyti ir neleisti kitoms jėgoms kėsintis į nomenklatūros viršūnes. Jei koks nors individas norėtų viešai pareikšti savo nuomonę, nepakludamas SSKP doktrinai, tai reikštų, kad jis drįsta reikalauti viešosios erdvės, kurioje visi turėtų teisę dalyvauti kaip lygūs ir savarankiški individai. Štai kodėl Sovietų sąjungoje toks individas būdavo tuojau pat „suvartkomas“, o viešoji erdvė griežtai valdoma, nes be viešosios erdvės nėra politinės bendruomenės, be kurios neįmanoma net svajoti apie demokratiją. Valdžia galėdavo žadėti, ką tik nori, ir niekam nebuvo leidžiama nei priminti jos pažadų, nei diskutuoti su jos teiginiais, todėl ji neturėjo jokios atsakomybės pavaldiniams, o šie nieko iš jos nereikalavo, nes bet kokie vieši pasireiškimai buvo uždrausti. Niekas nedrįsdavo, bet to ir nereikėjo, nes būdavo savaime aišku, sakyti, kad tokia valdžia yra korumpuota, nesąžininga, amorali. Bet kitokia ji nė negalėjo būti. Pagal pažintis, t. y. neteisėtai, ji dalydavo postus, pasisavindavo, iššvaistydavo valstybės lėšas, tačiau niekas neturėjo teisės tam prieštarauti, nes toji valdžia ir buvo valstybė, todėl visas išdas, visi turtai priklausė jai, o visi piliečiai – nuo jos.

Tokios valdžios veikla nėra politiška – tai gryniausia išlikimo valdžioje bet kokiomis priemonėmis strategija, nepripažįstanti moralės, sąžinės skrupulų, nepaisanti jokių prievartos ar piktnaudžiavimo ribų. Leninas didžiavosi „susidorojęs su dešimčia milijonų buožių“. Jam ypač rūpėjo nutildyti milijonus inteligentų, turinčių įprotį kritiškai mąstyti, nes bendruomenė, kurios santykių pagrindas yra jėga ir jos logika – ar tai būtų komunizmas, fašizmas, autokratija, monoteizmas, plutokratija, ar visokie monoteistiniai variantai, – remiasi tuo pačiu modeliu: viena grupė valdo, taikydama bet kokias priemones, kad išlaikytų valdžią, o kitos grupės yra priverstinai nutildomos. Valdantieji sugrobia viską į savo rankas ir skleidžia mitą, kad esą visas grobis priklauso liaudžiai ir kad valdžia bus jai dosni. Ir tikrai, sušveitusi visą pagrobtą mėsą, ji numeta nuogruažas ir kaulus pavaldiniams, nes nevalia, kad visi numirtų badu – kas gi tada dirbs? Jei kuris nors pareikalaus teisingumo iš pačios teisingiausios valdžios, bus pripažintas liaudies priešu ir gaus su kuoka per galvą. Tokiomis aplinkybėmis negali būti nė kalbos apie smukusią moralę, klestinčią korupciją, teisingumo stoką, nes tokia bendruomenė egzistuoja anapus politikos – čia veikia vien jėga, aprėpianti visas gyvenimo sritis, bet vis tiek nuolatos plečiama, stiprinama.

Darant prielaidą, kad demokratinė viešoji erdvė ir jos išlaikymas kaip savo pačios tikslas yra pagrindinė ir vis grindžiama institucija, kitos institucijos, išplaukiančios iš jos, gali keistis ir būti įvairios. Prezidentinės, ministerinės, parlamentinės, bet visuomet padalytos į vykdomąją, įstatymų leidžiamąją ir, svarbiausia, teisminę. Toks padalijimas neleidžia nė vienai „institucijai“ sutelkti visų jėgų ir tapti diktuojančia institucija. Nepaisant variantų, pagrindinė teisėjų pareiga – apsaugoti visuotines žmogaus teises ir atsakomybę nuo visokių bandymų jas apriboti ar net paneigti. Aišku, visa tai priklauso nuo bendruomenės dydžio, veiksmingų procedūrų, patogumo ir kintamų sąlygų. Nepaisant tokios įvairovės, politinei bendruomenei būtinas politinis dialogas. Dialogas nėra kiekvieno piliečio laisvės padarinys. Tokia laisvė gali rasti ir be politinio dialogo. Asmenys gali sakyti, kas jiems tik patinka. Politinis dialogas iš principo yra viešos erdvės grindimo pratęsimas. Keletas pastabų turėtų šį pratęsimą paryškinti. Tarkime, kad viena politinės bendruomenės forma leidžia paskirtiems atstovams tvarkyti viešąją erdvę ir interesus. Tam, kad būtų demokratiniai, visuomenės atstovai turi priimti specifines sąlygas. Pirma, atstovas turi įvykdyti tik tai, ko visuomenė reikalauja. Visi kiti veiksmai, pasirodantys atstovui kaip geri ir verti, nors neprašyti, visuomenės naudai yra neįteisinti. Šis neįteisinimas išplaukia iš sąvokos, kad visas įteisinimas yra visuomenės reikalas. Visuomenės atstovai – ne vadai, o tarnai, atsakingi visuomenei. Antra, bet kokie atstovų rinkimai turi būti pagrįsti dialogu. Asmenys, pasisiūlantys arba paprašyti tarnauti viešiesiems reikalams, pristato savo pasiūlymus, susijusius su visuomenei svarbiais klausimais. Jei visuomenė nutaria, kad tokie pasiūlymai yra išmintingi, ir toks asmuo yra išrenkamas atstovu, tada jo pasiūlymai tampa jo įgaliojimais. Vadinasi, jeigu visuomenė sutinka su jo pasiūlymais ir išrinko jį atstovauti, tada jo pareiga yra įvykdyti tai, ką jis teigė ir su kuo visuomenė sutiko. Iš prin-

cipo pasiūlymų neįvykdymas yra lygus teisinio įgaliojimo sulaužymui ir atsisakymui būti demokratiškam. Šiuo atveju visuomenė turi įgaliojimus tokį atstovą pašalinti be delsimo, o toks pašalinimas yra teismo pareiga. Net galima teigti griežčiau: kadangi įstatymai išplaukia iš autonominės visuomenės sutarties, neišpildymas pasiūlymų gali būti lygus įstatymų sulaužymui, t. y. kriminališkumui. Bet koks visuomenės delsimas arba net „atleidimas“ yra lygus kriminaliniams ir daugiausia prieš demokratiją nukreiptiems veiksams toleruoti. Trečia, asmenys, teikiantys pasiūlymus viešai, turi būti pasirengę ne tik parodyti jų pozicijų racionalumą, bet ir pakeisti pozicijas, vykstant visuomenės dialogui ir sulaukus kritikos.

Bet kokios dogmos – ideologinės, teologinės ar moralistinės – negali būti laikomos savaime aiškiais tiesomis, bet turi būti vertinamos kaip pasiūlytos ir dialogu keičiamos. Politinėje bendruomenėje kandidato pareiga nėra emocinė inspiracija, prikimšta retorikos ir įkvėpimo, bet visuomenės reikalų išnagrinėjimas jos pačios akivaizdoje, įtraukiant jos narius ir jų įvairias pažiūras į dialogą. Tai reiškia, kad visuomenės dialogas pasidaro lemiantis, atsakingas įvykis. Be to, dialogo plotmėje įvairūs neracionalumai, paslėpti motyvai, medžiaginės priežastys yra atveriami ir pasidaro racionalaus visuomenės dialogo objektu. Reikia pažymėti, kad politinis dialogas yra ne apie politiką, bet apie viešus reikalus. Šie yra dalykas, į kurį dialogas turi būti kreipiamas.

Dialogas nebūtinai turi būti paprastas ir be priešpriešų, nes Vakarų tradicijoje prieštaravimas, ginčijimas – viena iš svarbiausių viešosios erdvės teisių ir turi būti suprantamas, o supratimas reikalauja, kad būtų trilypis: kas nors kalba, su kuo nors, apie ką nors. Tas „apie ką“ yra dialogo dalyvių – visuomenės ir kalbėtojo – objektas. Visuomenė ir kalbėtojas turi būti aktyvūs dalyviai. Dialogo procesas yra gilesnis, negu visur girdima sąvoka, kad objekto, temos, dalyko supratimas reikalauja nuomonės ir priešingos nuomonės. Taip manoma surasti objektyvumą: turi būti dvi priešingos nuomonės, kurios lyg leistų kiekvienam apsispręsti už vieną arba kitą, ir toks apsisprendimas sudarytų dalyko supratimą. Tačiau kompetentingam dialogui reikia visiško turinio išgvildinimo prieš jo paslėpimą po skirtingų nuomonių atklo dėmis. Dalyko turinys turi būti suprastas per dialogą taip, kad nuomonės vienpusiškumas yra ne vien nuomonė, bet yra susijęs su dalyko turiniu, o šis nustato dialogo ribas: ne viskas yra sakoma apie viską. Kartu dialogo daugiapusiškumas, susietas su turiniu, atveria dalyko sudėtingumą, o ne tik skirtingas nuomones. Savaime aišku, kad visuomenės dalyviai turi būti informuoti apie dalyką, nes kitaip jų dalyvavimas dialoge yra vien nuomonių priedas arba tiesioginių psichinių jausmų ar aklių interesų išraiška. Racionalumas be tokio informavimo neįmanomas.

Kadangi politinis dialogas nėra apie politiką, bet apie viešus reikalus, kurie turi būti pristatomi be jokių miglų, vadinasi, reikia atmesti visus neformalius argumentus ir psichologinius atsišaukimus. Šie atsišaukimai įterpia ne tik jausmingumus, bet ir retorikos figūras, sukurtas nulemti visuomenės nuomonę įvairiais šūkais ir ritualiniu teatrališkumu. Tokie atsišaukimai yra sukurti traktuoti žmogų ne kaip savarankišką ir sąmoningą, bet kaip neracionalių įtakų ar priežasčių objektą. Tokios įtakos taip pat stengiasi paslėpti visuomenės dialogo turinį. Tokių įtakų naudojimas priklauso moderniai, bet ne klasikinei retorikai. Pastaroji laikosi aiškių diskurso taisyklių, kurios suteikia visiems pažįstamus visuomenės dialogo rėmus ir taip pat atmeta visokius būdus nulemti visuomenės nuomonę per bet kokį apeliavimą į jausmus arba į sąvokas, neturinčias nieko bendra su diskusijos tema. Asmenys, norintys siūlyti save kaip kandidatus visuomenės tarnybai, turėtų būti tuoju pat diskvalifikuojami, jei vartotų tokią modernią retoriką. Šis teigimas nėra moralas; jis išplaukia iš principo, pagal kurį viešojoje erdvėje skirtingi viešiesiems reikalams ir tiesiogiai susijusi su dialogu apie viešų reikalų turinį. Šiuo atveju negalima teigti, kad yra paslapčių, žinomų tik vadams, ir kad visuomenė neturi kištis į tokius reikalus. Visi reikalai, susiję su visuomene, yra vieši ir nutariami viešame dialoge.

Vienas reikalavimas yra skelbiamas visur: neapsišvietusi publika negali būti politinė – demokratinė. Kiekvienas pilietis, kaip savarankiškas, turi būti auklėjamas „liberaliai“, kad galėtų spręsti privačius, grupių ir viešus reikalus racionaliai. Čia teigiama, kad visuomenė, kurios pirmasis rūpestis yra

viešos erdvės išlaikymas, turi suprasti medžiagines ir kultūrinės eigas, taip pat kitų pasiūlymų logiką, turi rengti viešas diskusijas ir nutarimus – visam tam reikia išsilavinimo. Kitaip tariant, žmogus turi pereiti per įvairius – mokslinius – autoritetus iki lygio, kad jis pats pasiektų galią daryti savarankiškus sprendimus, logiškai protaudamas. Pedagogika yra eiga nuo autoriteto į autonomiją. Išlavintas arba išsilavinęs žmogus – pagrindinis valstybės ramstis, nes jis žino, kas darosi ir valstybėje, ir pasaulyje. Kitaip sakant, išauklėta visuomenė, suprantanti viešus reikalus, yra viešosios erdvės, asmens autonomijos ir dialogo lygybės sąlyga. Jei žmogus nesuprastų reikalo, jis negalėtų laisvai ir lygiai spręsti tokio reikalo viešai. Jis būtų pavergtas privačių interesų, baimių, jausmų ir demagoginių įtakų, išreikštų modernia retorika. Kalbant pilietiškai, neišsilavinęs žmogus negali suprasti, kaip apsaugoti savo tautą santykiuose su kitomis tautomis, taip pat esant skirtingiems bendruomenės interesams.

Išauklėjimas turi dar kitą reikšmę. Reikia pažymėti, kad mokslų pritaikymas technologijai, sukuiriantis įvairiausius „ekspertų“ nutarimus, kas yra naudinga ar nenaudinga bendruomenėje, gali lengvai virsti didžiule technokratija ir sukurti valdžios, kuri perpildytų savo nutarimais viešąją erdvę, sluoksni. Tokiu atveju technokratai be jokio visuomenės įnašo galėtų diriguoti visiems viešiesiems reikalams. Tą mes gerai žinome iš Sovietų sąjungos technokratijos, kurioje pilietis neturėjo viešo balso, nes visa buvo tvarkoma piliečio vardu ir jo gėriui technokratų, laikusių save geriau žinančiais, ko žmonėms reikia ir kas jiems gerai: mokslinis socializmas ir visur išplitusi *politinė technokratija*, beveik amžino gyvenimo pažada.

Politinėje bendruomenėje visuomenė turi teisę ir pareigą būti informuotai laisvos spaudos atstovų. Bet „laisva“ spauda nereiškia rašymo ar rodymo, kas tik patinka; atvirksčiai, visi įvykiai turi būti aprašomi ir parodomi tokie, kokie jie yra. Be abejo, dabartinėse diskusijose pateikiama įvairių epistemologinių ir ideologinių argumentų, kad toks parodymas yra neįmanomas be interpretacijų, ir, be abejo, jie turi mus įspėti būti atsargiems. Vis dėlto reikia kuo geresnio įvykių aprašymo žiniasklaidoje, ypač kai tokie įvykiai susiję su viešais reikalais. Dalyvavimas viešojoje erdvėje reikalauja kiekvieno piliečio būti informuotam apie tai, kas vyksta tokioje erdvėje. Šios žinios, informacija ir jos pristatymas – viena iš pagrindinių demokratinių institucijų. Galima net teigti, kad informacijos be jokių trukdžių pateikimas yra visuomenės autonomijos ir viešosios erdvės išlaikymo sąlyga. Neturinti žinių visuomenė negali būti demokratinė ir laisva. Be to, žinios yra racionalaus dialogo ir sutikimo sąlyga. Demokratija, kaip savęs grindimo procesas, reikalauja visiems atviros informacijos. Toks reikalavimas sutampa su politine *ethos*. Panašiai kaip aptartu visuomenės kompetentingo dialogo viešajai erdvei išlaikyti būtinybės atveju, laisva spauda taip pat neišplaukia iš metafizinės teisės besąlyginės išraiškos, bet galima tik visuomenėje, kurioje užtikrinamas laisvas ir visapusiškas supratimas bei taisyklių įteisinimas ir viešųjų reikalų išgvidenimas. Kas yra pavadinta laisva spauda, yra politinės *ethos* pratęsimas. Jei spauda turi laisvę informuoti visuomenę, tada laisvos spaudos narys turi pareigą savo veikla grįsti ir remti viešąją erdvę ir individų autonomiją bei lygybę. Vadinas, nėra tokio dalyko kaip nepolitinės žinios. Visuomenės laisvoje erdvėje visos žinios yra viešos, t. y. politinės dar prieš iškeliant ideologinius ar partijų klausimus.

Užtikrindama politinę erdvę, laisva spauda ne tik informuoja, ką sako visuomenė savo susirinkimuose arba ką sako atstovai, bet ir pateikia žinių apie įvairius įvykius, kai šie bet koku būdu patenka į viešąją erdvę ir tampa politiniais. Šis teigimas ypač tinka dabar technokratijos jėgos ir įvairių techninių išradimų akivaizdoje. Kiekvienas įvykis, liečiantis visuomenę, yra taip pat politinis reikalas, liečiantis laisvą spaudą. Iš principo, jei demokratija yra savo pačios tikslas, tada laisva spauda užtikrina politinę autonominę erdvę, sutampa su demokratija ir taip pat yra savo pačios tikslas. Visuomenės teisė ir pareiga turėti informaciją yra ta pati kaip laisvos spaudos teisė ir pareiga pateikti informaciją. Kartais spaudos rengėjas gali susigundyti ir rasti, kad jam verčiau tarnauti kokių nors visuomenės atstovų interesams spausdinant „tinkamas žinias“. Bet toks pasidavimas pasidaro priemone, būna suinteresuotas, taigi bendruomeninis, o ne politinis. Spauda, kuri pasiduoda šioms sąlygoms, nebėra politinės

plotmės dalis, bet yra reklama ir pardavinėjimas savininkui priklausančių dirbinių. Toks spaudos tipas priklauso reklamavimui ir propagandai, ir parduoda dirbtines žinias kaip kiti parduoda didžkukulius. Tokia spauda nepriklauso laisvai spaudai ir pilietis neturėtų žiūrėti į ją kaip į duodančią visuomenės žinias bei užtikrinančią demokratiją. Aišku, tokia spauda yra leistina ir net reikalauja teisės būti laisva. Bet tokia teisė yra parazitiska demokratijos kaip laisvos spaudos pateisinimo atžvilgiu. Tačiau net ir propagandinė spauda gali būti visuomenės pateisinta arba paneigta. Ir tai priklauso nuo visuomenės supratimo, kuo skiriasi laisva spauda ir propaganda.

Igyvendinant daugialypę modernią bendruomenę, persunktą įvairių technologijų, reikia taip pat žmonių, sugebančių tvarkyti tokią įvairialypę technologiją. Žinomas dalykas, kad ši neauga ant medžių, bet gimsta iš įvairių interesų, todėl ji – vienas iš svarbiausių rūpesčių politinėje bendruomenėje. Tai dar labiau išryškėja supratus, kad moderni technologija (įskaitant cheminę, biologinę, branduolinę, psichologinę, gal net žiniasklaidos) nėra vien priemonė, bet sudaro žmogaus tiesioginę ir visa persunkiančią aplinką. Tokia aplinka reikalauja daugybės įvairių technokratų, turinčių galią tvarkytis savo srityse, nuo produkcijos iki žmogaus veiklos bei ateities nustatymo. Šiuo atžvilgiu visa yra laikoma kaip gamtinio medžiaga. Čia visa yra kontroliuojama, perdirbama ir įterpiama į jėgos kėlimą. Dar reikia pridėti, kad technokratija ir jos tvarkomi procesai nėra išorinė galvosena apie bendruomeninį gyvenimą; technokratija yra tokios bendruomenės sąmonė, t. y. bendruomenė taip pat galvoja technokratiškai. Ši sąmonė lengvai iškelia reikalavimą, kad ir politinė erdvė turi būti kontroliuojama žinovų, technokratų arba ekspertų. Kadangi jų uždavinys yra patenkinti bendruomenės medžiaginius poreikius ir tokie poreikiai yra privatūs, tai technokratija pasidaro viešosios erdvės ir privačių reikalavimų tarpininkė. Ši kryptis pradeda paversti viešąją erdvę į sumą privačių medžiaginių interesų. Atsiranda pavojus, kad politinės viešumos erdvė gali būti apskritai panaikinta ir kad išrinkti atstovai taip pat pradės remti tam tikrus specifinių grupių interesus ir taip pavers viešąją erdvę į kovos dėl medžiaginių interesų lauką. Kitaip tariant, atsiranda pavojus paversti politinę bendruomenę į privačią bei interesų grupių bendruomenę. Tuo atveju net piliečiams nepastebint dingsta vieša ir visuotinė politinė bendruomenė, autonomija ir lygybė, ir jos vietą pripildo jėgų susidūrimai, kur „laimėtojai“ tampa faktiškai grupė, valdanti visą kitą dalį bendruomenės jėga – tai dar viena autokratijos forma. Norint tęsti politinę bendruomenę, teismo pareiga garantuoti, kad tas neįvyktų, kitaip tariant, teismo pareiga net neleisti paversti žmogaus į bet kokią priežasčių sistemą ir patraukti atsakomybėn bet kokį atstovą, kuris pradeda veikti pagal priežastingumo taisyklę.

Be abejo, privatūs norai priklauso bendruomenei. Bet kalbant principingai, kada visoks privatus interesas patenka į viešąją erdvę, toks interesas pasikeičia į viešąjį interesą ir pasidaro visuomenės pareigos, dialogo ir viešo nutarimo dalyku – juridiniu klausimu. Jokia privilegija negali būti suteikiama pavieniam arba vienos grupės interesams be visuomenės nutarimo. Šiuo atveju net vadinamoji laisva rinka arba plutokratiška autokratija pasidaro visuomenės aptarimo dalyku, jeigu tokios rinkos veikla bet koku būdu patenka į viešąją erdvę. Tai, pasirodo, yra specifinis autonomijos rezultatas: visų lygybė ir taisyklių subendrinimas taip, kad jos būtų visuotinės. Jei individai arba grupės pareikalauja, kad jų interesai turėtų didesnę svorį nei kitų interesai, tada jie susiduria su bendrąja taisykle, kad visų interesai yra lygūs ir turi būti reikšmingi visuomenės dialogo dalykai. Kas yra privatu ir vieša, tampa klausimu, kuris nutaromas viešai. Plėtojant šį principą toliau, reikėtų taip pat parodyti, kad, esant pirminei demokratinėi institucijai – kaip viešosios erdvės, autonomijos ir lygybės pagrindui – rašant specifinę konstituciją gali būti viešai nutarta, kas bus laikoma privatu ir kas bus vieša. Iš principo net ir ekonomija, technologija, mokslas, vertybės yra nustatomi viešai, kur privatus ir viešas žmogus griežtai žino, ko galima siekti privačioje erdvėje ir kas yra pareiga ir teisė viešojoje erdvėje.

Jei toks viešas nutarimas ir įteisinimas pradingtų dėl privačių interesų, viešuma taptų kovos arena ir atstovai turėtų žaisti pagal specifinių interesų svorį ir net įsivelti į įvairias pretenzijas, kad jie yra medžiaginių reikalavimų patenkinimo žinovai. Atsiranda įvairių tokio įvykio išraiškų. Kandidatai prade-

da žadėti išpildyti įvairius privačius pavienių arba grupių medžiaginius norus, kurie, kaip vienas kitam prieštaraujantys, reikalauja iš kandidato lanksčios retorikos ir teatriškų, nors nieko nesakančių, balsų. Antra vertus, piliečiai pradeda nesikišti į viešąją erdvę, kaip reikalingą visuomet stropiai prižiūrėti ir išlaikyti, bet įsikiša į ją tik tada, kai jų specifiniai medžiaginiai interesai to reikalauja. Jiems nerūpi viešoji erdvė, bet tik jų pavieniai interesai. Viešojoje erdvėje šioje situacijoje nebėra jos pačios tikslas, bet pasidaro įrankiu siekiant privačių tikslų. Visas toks kompleksas, pradedant nuo pavertimo politinės erdvės į privačią, bendruomeninę bei medžiaginių interesų plotmę ir baigiant piliečio viešosios erdvės vartojimu kaip instrumentu, siekiant privačių medžiaginių tikslų, sudaro įteisinimo krizę, kuri ženklina demokratijos mirtį. Atsiranda įvairių reiškinių: technokratija valdo be visuomenės dalyvavimo, nes yra teigiama, kad technokratai žino geriausiai, ko visuomenei reikia objektyviai – medžiagiškai. Išrinkti atstovai susisaisto specifinių privačių interesų grupėmis ir tarnauja joms, o ne visuomenei.

Tokie atstovai, kaip minėta, atsisako būti demokratiški ir praranda savo autonomiją bei atsakomybę. Iš esmės jie nebeturi teisės laikytis tose pozicijose, o visuomenė, ypač teismas turi pareigą juos pašalinti iš pareigų ir net patraukti atsakomybėn. Piliečių nedalyvavimas, politinės erdvės ir autonomijos neužtikrinimas, ir atstovų tos erdvės pavertimas privačių poreikių turgavieta sudaro politinės *ethos* praradimą. Kartu pradingsta ir žmogus – kaip lygus ir savarankiškas. Jo ir politinės plotmės ryšys pasidaro ne tik medžiaginis, bet, valdžiai negalint išpildyti visų pavienių arba grupių norų, sukelia moralizuojančią kritiką. Atsiranda įvairių moralizuotojų, kurie taip pat nori paversti visuomenės politinę *ethos* į interesų perpildytas moralizuojančias priešingybes. Tačiau svarbiausias šio politinės erdvės dingimo dalykas yra politinės bendruomenės ir visų kitų bendruomenių gyvenimo būdo ribos peržengimas, kai viena grupė – mažuma valdo bendruomenės daugumą – vienos grupės norai tampa valdymo forma, paremta įvairiomis jėgos formomis. Paskirti valstybės tarnautojai demokratijos požiūriu atsisako viešosios atsakomybės, tampa nusikaltėliais (pažeidėjais) ir praranda savo teises. Tai nereiškia, kad jie tampa amoralūs – ne. Jie grįžta į tokią bendruomenę, kur jokia moralė nėra reikalinga, nes čia galioja vienintelė taisyklė – jėga. Piliečiai, kurie vis dėlto tokius tarnautojus išrenka į valdžios pozicijas, taip pat atsisako savo teisių ir atsakomybės, nes jie toleruoja nusikaltėlius (pažeidėjus). Taigi lieka viena institucija – teismas, kurio pareiga nušalinti tokius atstovus ir anuliuoti rinkimų rezultatus, nes rinkėjai taip pat nusikalto savo teisėms, lygybei, autonomijai ir atsakomybei. Reikia įterpti principinę pastabą: viešumos kandidatais gali būti bet kas – ypač apsukrūs ir „dailūs“, mokantys patraukti visuomenę ir taip tapti valstybės tarnautojais. Kaip Platonas „juokavo“, kai žmogui skauda koją, jis nepasikliaus pagalba iš piliečio, kuris yra patrauklus, geras kalbėtojas ir net siūlo puikią paslaugą. Ne, norint išgydyti koją, reikia nueiti pas daktarą, kuris žino medicininius reikalus. Tačiau, anot Platono, svarbiausi bendruomenės dalykai, pavyzdžiui, teisingumas, yra pavedami tokiems dailiems kandidatams. Esant tokiai situacijai, galima mėginti išrinktus kandidatus skatinti elgtis atsakingai, bet teisėjai turi būti išsilavinę teisingumo ir net tiesos paieškos srityje, ir todėl tik jie sudaro paskutinę išminties atramą viešajai erdvei su jos visais reikalavimais išlaikyti.

Primenant, kad nei demokratija, nei autonomija su lygybe neturi jokio daiktiško būvio; jos neauga kaip krūmai ar gėlynai; jos yra fenomenai ir pasirodo tol, kol žmogus veikia viešojoje erdvėje ir ją išlaiko. Vadinasi, politinės bendruomenės piliečiai nutaria, kokios bus taisyklės, sukurtos žmogaus teisėms įgyvendinti. Bet tokie piliečiai neturi užmiršti, kad jie turi nuolatinę pareigą veikti toje erdvėje visais sprendžiamais klausimais ir atstatydinti paskirtus tarnautojus, savo veikla paneigiančius demokratinę bendruomenę. Tokie tarnautojai atsisako būti šios bendruomenės nariais ir todėl turėtų patys save diskvalifikuoti. Vadinasi, politinės bendruomenės piliečiai turi pareigą užtikrinti savo pačių teises, lygybę, autonomiją ir atsakomybę, taip pat ir paskirtų tarnautojų, nes jų atsisakymas reiškia laisvės praradimą ir įsitraukimą į priešasčių ir jėgų nulemtą gyvenimą. Vienas iš sunkiausių gyvenimo būdų, reikalaujantis budrumo, veiklos, apmąstymo, dialogo ir racionalaus sprendimo, yra demokratija. Būti laisvam nereiškia daryti, ką tik nori, bet, atvirksičiai, stropiai saugoti ir gyventi pagal laisvai priimtus

įstatymus. Reikia pažymėti, kad įstatymai taip pat nėra paimami iš kokios nors daiktiškos tikrovės; jie yra kuriami ir išlaikomi fenomenai. Jei politinė bendruomenė būtų kažkokia gamtinė ar viršgamtinė tikrovė, tai demokratija būtų visur ir visuotinė. Kadangi istorija tvirtina priešingai, tai reiškia, kad Atėnai ir apšvieta, kaip demokratijos šaltiniai, yra filosofijos nuopelnas. Todėl demokratijos eksportavimas apskritai yra beprotybė; be Vakarų filosofijos ir joje išplėtotų dialoginių principų, negalėtume kalbėti apie žodžio, mokslo, religijos, meno ir net prekybos laisvę. Bet reikia principingai pabrėžti, kad visam tam nuo pat pradžių iki dabar pagrindinė institucija, į kurią galima apeliuoti, kad būtų išlaikyta demokratija ir pašalinti vis nukrypstantys atstovai ir piliečiai, yra teismas. Pirmas teismas turėjo nustatyti, kad ir kaip taisyklės bus visuotinės, nešališkos, kaip teisėjai supras savo pareigas ir atsakomybę visai naujai politinei bendruomenei, kaip jie taps pirmąją karta, vėliau aprašyta Platono kaip politinės bendruomenės „auks“ piliečiai – laisvi filosofai, veikiantys be jokios prievartos – grynai racionaliai.

Tik savarankiškas žmogus gali būti toks atsakingas, kad pats pripažintų savo klaidas ir stengtųsi jas ištaisyti. Nepriklausomos Lietuvos kūrėjams taip pat teko patirti tą sukrečiančią staigmeną – štai čia aš stoviu ir pasitraukti nebegaliu. Su Sąjūdžiu Lietuva išsivadavo iš visažinių valdovų, manipuluojančių teisingumu, kad galėtų manipuliuoti žmonėmis. Žmogus vėl tapo žmogumi: klystančiu, bet atviru tiek kitų, tiek savo paties kritikai – jis drįsta keistis, jis reikalauja, kad bet kokia „pranašesniųjų“ (tarkime, valdžios) „išmintis“ būtų patikrinama viešų diskusijų žaizdre.

Turime suprasti, kad ši branda yra aukščiau savimeilės ir turto, aukščiau išganymo pažadų ar geidžiamo atpildo kokiam nors rojuje; be to, ji gali pareikalauti didžiausios kainos – Sokratas apsisprendė mirti, užuot atsisakęs teisės ieškoti tiesos ir teisingumo, užuot pamnyęs laisvę abejoti žynių, šamanų ir savo paties teiginiais, nes jautė asmeninę atsakomybę ir to paties reikalavo iš kitų. Sokratas nesiekė praturtėti iš savo principingumo, nelaukė jokio atlygio net iš savo šalininkų. Būdamas basas, jis pageidavo ne batų, bet garantijos, kad visi turės lygias teises viešai pasakyti, ką mano, jausdami atsakomybę už savo teiginius ir veiksmus, be išlygų pripažindami savo klaidas ir trūkumus. Pasmerkti Sokratą reiskė atsisakyti viešosios erdvės, savarankiškos laisvės, lygybės, teisių ir atsakomybės. Teisėjų neišvengiama pareiga – užtikrinti, kad einantis pirmais Europos civilizacijos žingsniais tas visuotinumą, viešumą, atvirumą ir žmogaus kilnumą nedingtų iš žmogiško pasaulio.

Įteikta 2014 m. balandžio 8 d.

Priimta publikuoti 2014 m. birželio 11 d.